

BESEDJESLOVNE RAZPRAVE

Jože Toporišič: *Besedjeslovne razprave*. Zbirka *Linguistica et philologica* 13. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.

0 Mnogi študenti slovenistike (in tudi tisti z diplomom v žepu) bi se morali profesorju Jožetu Toporišiču, ki je več desetletij pomembno sooblikoval slovensko jezikoslovje, zahvaliti iz vsega srca, saj je s svojimi razpravami, ki jih je zbral v eni knjigi, močno olajšal zbiranje študijske literature prenekateremu slovenistu. Sprva nenavaden naslov, ki ga mnogi takoj po izidu knjige niso pravilno izgovarjali, z ogledom vsebine postane jasen in razumljiv, predvsem pa potrjuje avtorjevo dolgoletno prizadevanje za slovensko strokovno izrazje na vseh področjih. V knjigi je Jože Toporišič zbral in razdelil svoje prispevke v šest vsebinskih poglavij: 1. Besedoslovje, 2. Besedotvorje, 3. Oblikoglasje, 4. Izrazoslovje, 5. Frazeologija in 6. Slovaroslovje. Prve razprave so bile objavljene sredi 60. let, zadnja pa nosi letnico 2005, kar lahko opazujemo tudi v Zaporedju izhajanja sestavkov. Objavljeni so bili v *Slavistični reviji*, *Jeziku in slovstvu*, *zbornikih Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*, *Slovenskem jeziku v znanosti* ter tudi drugih tematskih zbornikih, ki so izšli po simpozijih in strokovnih srečanjih, posvečenih vidnim posameznikom pretekle in polpretekle dobe (od Janeza Svetokriškega in Vuka Karadžića do Maksa Pleteršnika in Otona Župančiča), nekaj razprav pa je bilo natisnjenih tudi v medicinskih (*Medicinski razgledi*, *Zdravstveni vestnik*) in tehniških glasilih (4. simpozij tehniške besede, *Strojniški vestnik*).

Avtor v prvem delu spremne besede predstavi svoje obsežno delo in tudi vzgibe, ki so ga vodili pri snovanju posameznih razprav. Besedila so v večji meri nespremenjena, novi vsebinski posegi so zaznamovani s poševnimi oklepaji. V drugem delu pa so vsebinski razdelki predstavljeni bolj natančno.

1 Besedoslovje

Prvo poglavje prinaša 13 razprav o pomenski strani besed (*Strukturalno pomenoslovje besed, Določanje pomenov glagola biti, Besedna družina sloven- v Škrabčevih delih*), njihovem izvoru iz sosednjih jezikov (*Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika (glasovi, pisava, oblike, tvorba, besedje)*, *Iz madžarščine prevzeto v slovenščino*, *Lexical Germanisms in Trubar's Catechismus*, *Značilno besedje v Janeza Svetokriškega Svetem priročniku*, *Slovenski pravopis 1935 zlasti o prevzetih besedah in pisanju skupaj – narazen*) ter razvoju slovenščine po drugi svetovni vojni (*Slovenska beseda od II. svetovne vojne sem*). Delni besedji (Toporišič 2006: vi) sta obravnavani v razpravah *Lastnoimenskost v vasi Mostec* in *Župančičeva opazna beseda (v Čaši opojnosti)*, razdelek pa zaključujeta razpravi o besedoslovju pri Brezniku (*Anton Breznik kot besedoslovec*) in Bajcu (*Življenjska moč Bajčevega besedoslovja*).

Poleg prvih dveh razprav, kjer je razložena metoda določanja pomena s pomenskimi sestavnimi, ki se je v delu mlajših jezikoslovcev razvijala naprej, je najzanimivejši prav prispevek o povojnem razvoju slovenskega jezika, sicer objavljen v *Jeziku in času* 1996, kjer avtor seveda upravičeno poudarja svoj ogromen prispevek, vendar bi prav desetletna časovna oddaljenost lahko osvetlila še kak vidik prizadevanj za razvoj sodobne slovenščine, pa čeprav ta (še vedno) ni rešen tudi z ustanovljenim samostojnim telesom.

2 Besedotvorje

Drugo obsežno poglavje predstavljajo razprave o možnostih novih poimenovanj v jeziku. V poglavju je zbranih trinajst razprav (*Besedotvorni kotichek* in *Besedotvorje z zgodovinske*

jezikoslovne perspektive sta razdeljeni na več krajših prispevkov). Začenja se z besedotvorno teorijo (*Besedotvorna teorija, Teorija besedotvornega algoritma, Težja mesta iz slovenskega besedotvorja, Kontrastivni pogled na tvorbu reči srpskohrvatskog i slovenačkog jezika*), ki je tudi v slovenski prostor vpeljala govorno in besedotvorno podstavo. Po knjigi Ade Vidovič Muha *Slovensko skladiščno besedotvorje ob primerih zložen* (Partizanska knjiga, 1988) pa se je začel »besedotvorni spor«, saj je A. Vidovič Muha besedotvorno teorijo nadgradila in spremenila nekatera izhodišča (predvsem v razločevanju govorne in pomenske podstave in številu korakov besedotvornega algoritma), kar je J. Toporišič zavračal z več prispevki (*Še o besedotvorni teoriji, Besedotvorno šolanje in nenazadnje tudi Pomenske skupine samostalniških zložen*). Celotno sliko bi si nedvomno lažje ustvarili, če bi mogli prebrati še drugo stran, kar je seveda v takšni knjigi nemogoče, lahko pa bi (tudi zato, ker se je po šestnajstih letih teorija vendarle ustalila (tudi) v srednješolskih učbenikih) avtor na takšnih mestih z novjšim pojasnilom in dodatnimi opombami predvsem mlajšim bralcem pomagal pri tem. Sledijo besedotvorne razprave, ki obravnavajo besedotvorne postopke delov besedišča, tako so posebej predstavljene *Ženske oblike 500-ih najpogostejših priimkov v Sloveniji* (članek je bil objavljen v istem letu kot slovarski del novega Slovenskega pravopisa in je pri laični javnosti vzbudil precej (ne)utemeljenega nasprotovanja), *Izpeljava slovenskih samostalnikov, Glagolske »sestavljenske« iz zveze glagol + predložna zveza* (ta je tudi pospremljena z avtorjevim komentarjem, da so v njej problematične zastarele predpone ter pomensko močno odmaknjeni primeri, prim. Toporišič 2006: 248), sledi krajša razprava z zelo natančnimi primeri *Sestavljenke proti izpeljanke iz predložne/proklitične podstave* in že omenjena *Besedotvorni kotiček* ter *Besedotvorje z zgodovinske jezikoslovne perspektive*.

3 Oblikoglasje

Tretje poglavje prinaša deset razprav. Prvi štirje sestavki predstavljajo morfološko obremenitev posameznih glasov slovenskega jezika (*Morpho(no)logisch distinktive Belastung der slovenischen Vokalphoneme, Morfo(no)loška obremenitev slovenskih zvočnikov, Zur morpho(no)logischen Belastung der Nichtsonanten im Slavischen, Morfo(no)loška obremenitev šumevcev in zlitnika c*). Naslednje štiri razprave se posvečajo obravnavi oblikoglasja v delih drugih jezikoslovcev (*Stankiewiczzeve Študije o slovanski morfofonemiki in naglasu, Oblikoglasne premene v Lenčkovi Strukturi in zgodovini slovenskega jezika, Oblikoglasna norma in predpis v Kopitarjevi slovnici 1808/9 ter Oblikoglasje v Bohoričevi slovnici 1584: Arcticae horulae/Zimske urice*). Predzadnja razprava *Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa v besedo- in oblikotvorju* se naslanja na zgodovinski razvoj naglasa, ki izvira iz glasovnega razvoja praslavanščine. Zadnja razprava *Naglasni premiki slovenskega jezika po Škrabcu* opisuje in vrednoti izsledke »očeta slovenske fonetike«, kakor so Škrabca imenovali v igranem dokumentarnem filmu.

4 Izrazoslovje

Že v spremni besedi avtor opozarja, da mu beseda izrazoslovje pomeni samo posebno vedo, ki proučuje izrazje posameznih strok, čeravno tudi *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (dalje SSKJ) s tem izrazom poimenuje tudi celotno izrazje določene stroke (kakor tudi mednarodni izraz *terminologija*). Poglavje vsebuje devet zanimivih prispevkov. Prva razprava *Izrazjetvorje ob primeru slovenskega jezikoslovnega izrazja* poudarja, da se je slovensko izrazje posameznih strok razvijalo »ob pomoči« latinskega in nemškega jezika, jezikoslovno izrazje pa je črpalo tudi iz hrvaščine in češčine. Zanimivo je, da že v času protestantizma nemški izrazi (za razliko od latinskih) niso bili zaželeni in sprejemljivi, se pa slovenski jezikoslovci vse do 19. stoletja niso uspeli znebiti misli, da slovenski izrazi niso dovolj znanstveni. Avtor poudarja, da je slovensko

izrazje bolj opomenjeno, semantizirano in tudi nestrokovnjaki laže določijo pomenske sestavine posameznega izraza. Pri tem je pomenljiv podatek iz sarajevske ankete, da celo vrhunski strokovnjaki poznali le 90 odstotkov nedomačih prevzetih izrazov (Toporišič 2006: 398). Popolne opustitve prevzetih izrazov vendarle ne gre pričakovati, saj je nastop pred tujim občinstvom veliko bolj razumljiv, če uporabljamo tudi tuje izraze. Jezikoslovne termine preučujeta tudi naslednji dve razpravi *Stanovitnost izrazja (Ob učbenikih Slovenski jezik I in II)* in *Pojmovanja in izrazje slovenskega besediloslovja (V priročnikih za /srednje/ šole)*, kjer avtor ugotavlja, da so avtorji teh učbenikov prezrli ali po nepotrebnem zamenjali že uporabljene termine iz učbenikov Slovenski knjižni jezik.

Vsi drugi prispevki opisujejo in predlagajo izboljšanje izrazja v nejezikoslovnih vedah. Dva sta posvečena tehniški besedi (*Odprta vprašanja tehniške besede, Zadrega tehniškega pisanja*), zadnji štirje pa opisujejo nepotrebno množico tujih izrazov v medicini (*O jeziku Medicinskih razgledov, O našem zdravstvenem jeziku, Zdravstvena beseda po poldrugem desetletju, pogovor uredništva Zdravstvenega vestnika /z menoj/*). Te razprave niso bile objavljene v jezikoslovnih revijah, zato je njihov slog precej bolj poljuden, če že ne kar sočen, ko avtor polemizira z užaljenimi zdravniki (nekateri so bili takrat še študenti), ki so se uprli »pretiranemu slovenjenju«. Primer neustreznega slovenjenja se kaže, denimo, pri besedi *paliativen*, kjer avtor predlaga prevod *zasilen/delnopopraven*, saj bi paliativno zdravljenje (ki je namenjeno predvsem lažšanju bolečin pri na smrt bolnih) težko opredelili kot *zasilno*, če pa bi že to sprejeli, pa se negativni konotaciji res ne bi mogli izogniti.

5 Frazeologija

Peto poglavje prinaša štiri prispevke (*K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije, Vsebinska podstava primerjalnih frazeologemov v slovenskih zbirkah pregovorov in rekov, Dvojčiči in podobne frazeološke zgradbe v slovenščini, Inhaltliche Aspekte der komparativen Phraseologeme in slowenischen Sprichwortsammlungen*). Prvi prispevek iz začetka sedemdesetih let prejšnjega stoletja res bolj predstavlja to obsežno področje, ki je (bilo) v drugih slovanskih precej bolj razvito. Druga in četrta razprava iščeta vsebinski izvor (primerjalnih) frazemov (tudi tu bi bila dobrodošla opomba glede izrazja, saj se v slovenskem prostoru termin frazeologem ni uveljavil). Z današnjimi orodji (predvsem elektronskim korpusom) pa bi tudi iskanje »dvojčičev« bilo lažje in bolj temeljito.

6 Slovaroslovje

Zadnje poglavje prinaša trinajst razprav. Dve sta posvečeni delu Maksa Pleteršnika (*Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar, Pleteršnikov pravopis v slovensko-nemškem izrazju*), dve slovarskemu delu Vuka Karadžića (*Kopitar in Dobrovski o Vuku Karadžiću, Vuk Stefanović Karadžić u svijetlu korespondencije Kopitar – Dobrovski*). V razvoj slovenskega pravopisja v 20. stoletju posegajo razprave *Pravopisje Slovarja slovenskega knjižnega jezika I, Teoretična podstava slovarja novega Slovenskega pravopisa, Pravopisje in besedoslovje v popravljeni Slovenski slovnici /1964/, K odprtim in pravorečnim vprašanjem* in tudi *Jezikoslovni kotichek*. Razprave so povzročile kar nekaj vroče krvi, poimenovane celo »pravopisna vojna« (Toporišič 2006: 616), pri čemer mora bralec spet pobrskati po revijah, da najde tudi pojasnila nasprotnikov predlaganih pravopisnih rešitev. V tem delu najdemo še razprave *Slovenistični deli Amelies Lägroid, Prvi slovenski slovar vojaškega izrazja, Slovarski del v Zimskih uricah prostih 1584, Slovarski del celovške slovnice 1758*.

Gledano z današnje časovne oddaljenosti so razprave v strokovni javnosti malodane vedno dvignile veliko prahu, čeravno sam avtor na več mestih opozarja, da njegovo delo (še) ni bilo ustrezno ocenjeno. Prav jasno izražena prvoosebnost in opominjanje bralca na avtorjev prispevek k jezikoslovni znanosti (kjer ni mogoče prezreti tudi nekaj grenkobe – konec spremne besede zaključuje avtor z besedami *Ne nazadnje sem tudi avtor stvarnega in imenskega kazala te knjige*), pa obsežno knjigo (mimogrede, tehta skoraj kilogram in pol!) dela bolj poljudno, kakor je videti na prvi pogled. Pri tem se zanimivim frazemom, npr. kako je F. Bezlaja pri tretjem delu Etimološkega slovarja *pobrala smrt* (Toporišič 2006: 40) ali */.../ kakor se grdo slovensko reče: Kam pes taco moli!* (Toporišič 2006: 435; le zakaj bi bilo to grdo?), neprijetna vprašanja (medicinske terminologije) pa naj bi skrili pod *plašč usmiljenja* (Toporišič 2006: 455) pridružujejo tudi osebne (ob)sodbe, ki mlajšim slovenistom razkrivajo tisti del slovenskega jezikoslovja, ki se ni napajal le v novih strokovnih spoznanjih, ampak uveljavljal rešitve z argumentom močnejšega. In če sklenemo spet pri študentih, generacije slovenistov (pa ne le ljubljanskih), ki profesorja Toporišiča niso imele možnosti spoznati v živo in ga doživeti na predavanjih (in izpitih), bodo v knjigi Besedjeslovnih razprav spoznale kar nekaj njegovega duha, ki pa ga morda prav zaradi tega, ker jim ne bo treba iskati po letnikih revij, ne bodo razumele v celoti, saj bodo polemične odgovore na profesorjeve razprave morda poiskali le najbolj prizadevni.

Mateja Jemec Tomazin

Fakulteta za humanistične študije v Kopru